

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ 5–7 КЛАСІВ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

FORMATION OF NATIONAL AND CIVIC IDENTITY OF PUPILS OF GRADES 5–7 IN FOREIGN LITERATURE LESSONS DURING THE WAR

У статті здійснено огляд останніх педагогічних і науково-методичних праць у контексті проблеми організації проведення уроків зарубіжної літератури сучасних учнів 5–7 класів: міжлітературних взаємин; переваги україноцентричного підходу та його значний внесок у розвиток формування національної та громадянської ідентичності учнів. Розглянуто та визначено особливості виховання громадянської компетентності учнів на уроках зарубіжної літератури як ключового завдання сучасного формування особистості громадянина України. Проведений аналіз наукових праць вітчизняних дослідників та документів, що регулюють освітні процеси в Україні, спрямований на визначення стратегії виховання учнівської молоді.

Основною формою організації навчального процесу залишається урок, який відповідає принципам послідовності та безперервності. Саме через урок відбувається активне формування основних компонентів громадянської компетентності учнів. Проведено моніторинг змісту художніх творів зарубіжної літератури (5–7 класи) та розглянуті основні вміння й навички роботи учнів з художнім твором, їх початкові уявлення про творчість письменників, окремі жанри, елементи змісту і форми, їхній взаємозв'язок. Запропоновано авторське бачення організації виховного процесу на уроках зарубіжної літератури, надано рекомендації щодо формування національної та громадянської ідентичності учнів 5–7 класів на уроках зарубіжної літератури, побудови і проведення ефективного уроку, розширено палітру дидактичного інструментарію сучасного учителя-словесника з урахуванням специфіки воєнного стану в країні.

Отже, вивчення зарубіжної літератури як навчального предмета може ефективно сприяти різносторонньому розвитку особистості учнів і формуванню в них національної та громадянської ідентичності. Розроблені учителем матеріали можуть бути корисними для студентів вищих навчальних закладів, викладачів словесності, а також для всіх педагогічних працівників, які базують свою діяльність на компетентнісно-орієнтованому підході до навчання.

Ключові слова: формування, учні, зарубіжна література, національна, громадянська

ідентичність, національно-патріотичне виховання.

The article reviews the latest pedagogical and scientific-methodological works in the context of the problem of organizing foreign literature lessons for modern pupils of grades 5–7: inter-literary relations; the advantages of the Ukrainian-centered approach and its significant contribution to the development of the formation of national and civic identity of students. The article considers and defines the peculiarities of educating students' civic competence in foreign literature lessons as a key task of modern formation of the personality of a citizen of Ukraine. The analysis of scientific works of domestic researchers and documents regulating educational processes in Ukraine is aimed at determining the strategy of education of students.

The main form of organization of the educational process remains the lesson, which meets the principles of consistency and continuity. It is through the lesson that the main components of students' civic competence are actively formed. The author monitored the content of foreign literature (grades 5–7) and examined the basic skills of pupils' work with a work of art, their initial ideas about the work of writers, individual genres, elements of content and form, and their interconnection. The author's vision of the organization of the educational process in foreign literature lessons is proposed, recommendations are given on the formation of national and civic identity of pupils of grades 5–7 in foreign literature lessons, the construction and conduct of an effective lesson, the palette of didactic tools of a modern language teacher is expanded, taking into account the specifics of martial law in the country.

Thus, the study of foreign literature as an academic subject can effectively contribute to the diverse development of students' personalities and the formation of their national and civic identity. The materials developed by the teacher can be useful for students of higher education institutions, teachers of literature, as well as for all teachers who base their activities on a competency-based approach to teaching.

Key words: formation, students, foreign literature, national, civic identity, national-patriotic education.

УДК 373.5.016:82(100)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/67.2.8>

Павлова Л.Д.,
учитель вищої категорії,
учитель-методист,
учитель зарубіжної літератури,
заступник директора з навчально-виховної роботи
Дніпровської гімназії № 10
імені І.І. Манжури Дніпровської
міської ради

Постановка проблеми. Національно-патріотичне виховання учнів 5–7 класів створює ціннісні орієнтири у викладанні зарубіжної літератури, визначається пріоритетом – формування національної та громадянської ідентичності учнів, в основі якого виховання національної свідомості, любові до України, свого народу, шанобливого ставлення до його культури, здатності зберегти свою національну ідентичність, брати участь у захисті своєї держави та її подальшої розбудови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування громадянської компетентності особистості завжди була і залишається у центрі пошуку вітчизняних науковців. Сутність патріотизму, психолого-педагогічні та вікові особливості формування патріотичних почуттів обґрунтовано у працях науковців (І. Бойко [1], І.Д. Бех [2], О.В. Сухомлинська [3]), які розглядають патріотизм як життєву позицію особистості учнів. Проте, не применшуючи вклад зазначених авторів, вважаємо, що динамічність змін, які

пов'язані із продовженням воєнного стану, формують поле для проведення подальших досліджень.

Мета статті – привернути увагу до проблеми патріотичного виховання під час війни на уроках «Зарубіжна література» учнів 5–7 класів загальноосвітніх закладів та формування їх національної та громадянської ідентичності шляхом ознайомлення з кращими творами світової літератури в українських перекладах, розуміння жанрів, елементів змісту і форми художніх творів.;

– розкрити підходи до організації педагогічної діяльності у процесі формування громадянської позиції учнів 5–7 класів.

Виклад основного матеріалу. Вивчення зарубіжної літератури в 5–7 класах здійснюється з урахуванням компетентнісного потенціалу мовно-літературної галузі. Особлива увага приділяється впливу художньої літератури на формування світогляду, національної свідомості та моральних якостей учнів. Процес вивчення зарубіжної літератури спрямований на виховання здобувачів освіти, як високоосвічених та культурних громадян України, здатних захищати національні інтереси та бути патріотами своєї держави. Багатогранні аспекти національно-патріотичного виховання учнів задекларовано в Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року [4], Державному стандарті базової середньої освіти (2020) [5], модельних навчальних програмах НУШ (2023) [6], які спрямовані на розвиток творчої особистості (читача), формування гуманістичного світогляду, національних і загальнолюдських цінностей учнів, високої моралі, естетичних смаків та якостей громадянина України, свідомого своєї належності до світової спільноти. Особливий акцент робиться на антивоєнній та антитоталітарній тематиці, а також на питаннях свободи та боротьби за незалежність, які важливі для формування критичного мислення та розуміння громадянських цінностей. Нинішня суспільно-політична ситуація в Україні, зумовлена повномасштабною російсько-українською війною, актуалізує проблему національно-патріотичного виховання, формування громадянської компетентності учнів. Підтримаємо поширену в літературі думку науковців і педагогів про те, що громадянська компетентність – це готовність і здатність особистості активно й ефективно діяти відповідно до демократичних принципів і громадянської позиції. Вона передбачає наявність як певної життєвої позиції учнів, так і внутрішньої готовності до її реалізації. Саме тому, в ході вивчення курсу зарубіжної літератури, учні освоюють історичні події та наслідки нацистського режиму, які знайшли відображення у творах письменників інших країн. Ці твори охоплюють національні події, характери, традиції, а також різні жанри, які дозволяють учням отримати різнобічне уявлення про світ літератури

та одночасно формують в них емоційні та ціннісні орієнтації. Важливим стає розуміння тексту художнього твору під кутом погляду людини, яка переживає війну.

Наразі проблематичний аспект полягає у недостатньому забезпеченні закладів освіти сучасними підручниками зарубіжної літератури для учнів середніх класів, викликаний фінансовими труднощами, спричиненими веденням воєнного стану в Україні. Це викликало важкість у педагогів, які в даний момент вимушені використовувати застарілі видання підручників для 7 класу, датовані 2015 роком [7]. Зазначений підручник, випущений майже десять років тому, стає менш актуальним, оскільки не відображає не лише нові реалії, а й зміни у сприйнятті та розвитку школярів. У сучасному світі, насиченому цифровими технологіями та глобальними викликами, паперові версії підручників вже недостатні. Вчителі та батьки розуміють це та вимагають від авторів роботи над цифровими форматами, включаючи електронні варіанти матеріалів та онлайн-платформи з завданнями та презентаціями. Актуальність підручників укладається в загальний контекст сучасної освіти. Важливим кроком у розвитку сучасного освітнього процесу є колективна праця авторів Ніколенко О., Рудницька Н., Мацевко-Бекерська Л. над підручниками зарубіжної літератури для 5 та 6 класів [8, 9], яка включає інтерактивні технології та розділ «CLASSROOM», завдяки якому відкривається безліч можливостей для модернізації навчального процесу, розширюється засвоєння матеріалу та розвивається творчий підхід учнів до вивчення предмету. Додавання інтерактивних елементів до підручників значно полегшило процес навчання та створив більш стимулююче навчальне середовище.

Програмові твори курсу «Зарубіжна література» для 5–7 класів дозволяють учням ознайомитися із трагічними сторінками людства, включаючи ті, що стосуються історії України. Наприклад, зображення трагедії Другої світової війни в поезії та прозі представників різних країн Європи, таких як К. І. Галчинський («Лист із полону» та «Пісня про солдатів з Вестерплатте»), А. Марґул-Шпербер («Про назву концтабору Бухенвальд») та Джон Бойн (повість «Хлопчик у смугастій піжамі»), в яких аналізується ідея рівності представників різних рас, націй і народів, розглядається тема трагічної долі дітей і дорослих під час нацизму та Голокосту, відображаються численні злочини фашизму.

Ураховуючи особливості сприйняття інформації учнями, особливо в контексті засвоєння літературних творів, вчителю важливо застосовувати маркування важливої інформації. Сучасний учень-читач, зокрема, може зазнавати труднощі у розумінні глибини та значущості текстів. Це вимагає від педагога використання ефективних методів

і прийомів, які полегшують процес засвоєння літературних шедеврів. Доцільними засобами виявляються візуалізаційні прийоми, такі як інформаційні плакати, кроссенси з сильним емоційним забарвленням, інфографіка, «хмари слів», які не лише привертають увагу до ключових фактів, але й акцентують увагу на особливо важливих для учнів елементах.

Важливим аспектом є уникання догматичних тверджень, надання альтернативних думок, що стимулює критичне мислення учнів. Це особливо актуально під час вивчення творів антитоталітарного спрямування, наприклад, «П'ятнадцятирічний капітан» Жуля Верна, де розкриваються теми духовних випробувань, мужності і людяності героїв, свободи та рівноправ'я.

Враховуючи новий погляд на прочитання художніх творів, потрібно зазначити, що сучасні читачі переосмислюють вже відомі твори, привносячи у них нові звучання. Наприклад, українські байки відрізняються поетичним переосмисленням традиційних образів і сюжетів Езопа, втілюючи людські якості, такі як працелюбність, розум, хитрість, дурість, жорстокість, лінощі тощо в алегоричних образах. Зокрема, наразі сприйняття оповідання Джека Лондона «Жага до життя» як абсолютно новий текст, наповнений проблемами життя і смерті, дружби та зрадництва, де автор вдається до тем, які стосуються сьогодення. Також важливо зазначити вірш Роберта Бернса «Моє серце в верховині...», де відображена ідея любові до батьківщини, антитеза «рідний край – чужина». Цей твір залишається актуальним в сучасній політичній ситуації і викликає резонанс, оскільки в ньому акцентується важливість патріотизму та прив'язаності до рідного краю.

Слід зауважити, що ключові компетентності учнів 5–6 класів включають розуміння взаємозв'язків між людиною і навколишнім середовищем, усвідомлення переваг ненасильницького вирішення конфліктів, осмислення важливості здорового способу життя та безпечної поведінки, а також розуміння ролі ініціативності та підприємливості в суспільстві. Також важливо усвідомлювати взаємозв'язки української літератури з іншими літературами, виявляючи спільні риси міфології, жанрів, тем, образів тощо. Конкретизуємо прикладами.

Читання казкових пригод персонажів Ганса Крістіана Андерсена («Снігова королева») та Роальда Дала («Чарлі і шоколадна фабрика»), сприяє розвитку соціальної та громадянської компетентності учнів 5 класів. Ці твори розкривають цінності, такі як повага до гідності людини, уникнення дискримінації та самооцінювання результатів власної діяльності.

Вивчення зарубіжної літератури на уроках має включати різноманітні фактичні матеріали,

що адаптовані до історії та фольклору України. Розглянемо, наприклад, значення образу Різдва у творі Чарльза Дікенса «Різдвяна пісня в прозі» та Різдвяні народні традиції у творі Миколи Васильовича Гоголя «Ніч перед Різдвом». Для обох творів характерні традиції Різдва, народні звичаї і символіка якого стають частиною національного фольклору. У «Різдвяній пісні в прозі» Чарльза Дікенса, каталізатором для змін у житті головного героя стає переосмислення важливості доброти та людяності. Це сприяє збагаченню розуміння учнів традицій та культурних особливостей як власної країни, так і інших народів через призму світової літератури.

Вивчення грецьких міфів у 6 класі, зокрема міфів про Прометея та Геракла, сприяє усвідомленню учнями єдності людини та природи, а також впливу міфології на формування культурних традицій різних народів світу. Учні оцінюють переваги фізичного здоров'я та усвідомлюють роль особистої ініціативи у подоланні труднощів та реалізації життєвих планів.

Завдяки творчості письменників, таких як Астрід Анна Емілія Ліндгрен («Міо, мій Міо») та Ульфа Старка («Чи вмієш ти свистати, Юганно?»), учні розширюють своє уявлення про створення світу, природу, формують усвідомлення про добро та зло. Ці твори сприяють розвитку творчого мислення та формуванню ціннісних орієнтацій антифашистської спрямованості.

Творчість Р. Кіплінга, зокрема вірш «Якщо...», висвітлює проблеми духовного випробування людини та її моральної стійкості. Головна мета цього твору – заклик до того, щоб людина залишалася вірною собі у різних ситуаціях життя, відстоювала ідеї миру і дружби. У «Баладі про Схід і Захід» Кіплінг протистоїть і примирює Схід і Захід, відображаючи важливість розуміння та співробітництва між різними культурами.

Твір Роберта Шеклі «Запах думок» підкреслює силу людської думки та віру в перемогу розуму. У оповіданні «Усмішка» Рея Дугласа Бредбері виражена тривога за руйнування духовних цінностей. Ці твори відзначаються глибоким філософським підґрунтям та спонукають читачів до роздумів про важливі аспекти людського життя.

Твір Міхаеля Андреаса Гельмута Енде «Джим Ґудзик і машиніст Лукас» висвітлює питання збереження вірності моральним принципам головними персонажами. Твір розвиває тему любові до батьківщини через пригоди, які відбуваються в уявному світі книги та може надихнути читачів на те, щоб цінувати свої моральні переконання, відноситися з повагою до інших і бути відданими своїм ідеалам.

Учні 7 класу, вивчаючи балади, можуть розкрити різноманітні аспекти людського життя та відносин. Балада, як жанр фольклору та літератури,

є важливим засобом передачі національних уявлень, моральних цінностей та патріотичних почуттів. Балада «Рукавичка» Крістофа Фрідріха Шиллера вражає глибоким моральним сенсом та утіленням цінностей, таких як любов, відданість, гідність. Учні можуть усвідомити важливість цих якостей у власному житті. Балада Адама Міцкевича «Світязь» викликає в учнях почуття патріотизму та героїзму, оскільки вона оспівує важливі моменти історії та визначні події для нації. Роберт Льюїс Стівенсон у баладі «Балада про вересовий трунок» розкриває теми свободи та боротьби проти рабства, а також підкреслює важливість спільної дії для досягнення перемоги. Фольклорні балади, такі як «Король Лір і його дочки» чи «Як Робін Гуд став розбійником», теж мають потужний патріотичний зміст та ідеї служіння народові. Розгляд цих творів може розширити розуміння учнів щодо вічних цінностей та героїзму.

Образ справжнього лицаря, який втілено у романі Вальтера Скотта «Айвенго», може надихнути учнів на бажання служити правді та справедливості в ім'я вищих цілей.

Детективи, особливо ті, що вивчаються в 7 класі, дійсно захоплюють учнів своїми цікавими сюжетами та інтригуючими персонажами. Повесть «Золотий жук» Едгара Аллана По відома своєю загадковістю та неочікуваними розвитками подій, що створює неперевершену атмосферу таємниці. Оповідання про Шерлока Холмса («Пістрява стрічка», «Спілка рудих») Артура Конан Дойля, розкривають учням світ дедуктивного методу, надзвичайних здібностей та розсудливості детектива. Холмс стає символом сили інтелекту та високих моральних якостей, а його уміння дивувати різними точками зору на події робить його образ неперевершеним у жанрі. Засновані на логіці та розумових висновках прийоми Шерлока Холмса, а також таємнича атмосфера його пригод, стали основою для популярності героя серед читачів різних поколінь.

Вивчення поетичних творів зарубіжних поетів та їх перекладів українською мовою дійсно може розширити світогляд учнів і вивести їх за межі власної культурної сфери. Художні переклади важливі не лише для збереження мистецтва оригіналу, але й для передачі специфіки мовлення, естетики та менталітету інших народів. Наприклад, художній переклад поезії Мацуо Басьо може відтворити не лише самі слова, але і атмосферу, емоції та глибину його хайку, дозволяючи українському читачеві відчути красу та гармонію, яку відчував сам поет. Поема «Пісня про Гайавату» також може бути унікальним засобом вивчення міфів та традицій північноамериканських індіанців. Українські перекладачі, зберігаючи дух оригіналу, роблять твір доступним для учня, допомагаючи розкрити його глибини та цінності.

У процесі вивчення художніх перекладів, учні отримують не лише лінгвістичні навички, але і розуміння культурного контексту, естетики і глибини вираження поетичних образів. Зазначимо, підхід вивчення зарубіжної літератури в закладах освіти, орієнтований на україноцентричність, має ряд важливих переваг та може вносити значний внесок у розвиток формування національної та громадянської ідентичності учнів. Деякі з переваг україноцентричного підходу:

1. Розширення володіння українською мовою: через вивчення україномовних перекладів учні можуть поглибити свої знання мови та розширити активний словник.

2. Увиразнення українського контексту: збагачення учнівського розуміння історії, традицій та культури України через призму творів зарубіжної літератури.

3. Патріотичне виховання: сприяння формуванню глибокого патріотизму та любові до своєї країни через вивчення творів, які стосуються української історії та боротьби за незалежність.

4. Розвиток громадянської та національної ідентичності: формування в учнів розуміння власної ролі в громадянському суспільстві та національній спільноті.

Цей підхід може стати важливим елементом виховання нового покоління громадян України, які розуміють і цінують свою культурну спадщину та її внесок у світову культуру.

Оскільки українська література є невід'ємною частиною світового літературного доробку, важливо акцентувати увагу викладачів зарубіжної літератури на вивченні та висвітленні проблем міжлітературних відносин. Учителю, використовуючи зразки зарубіжної літератури, може підкреслити унікальність та цінність української історії та національної самобутності, спонукати учнів до активної громадянської позиції та патріотичних дій. Інтеграція курсів рідної та зарубіжної літератур допомагає учням більш повно розглядати взаємодію між національними культурами через літературні шедеври та розуміти, як українська література сприймає та взаємодіє із творами з інших культур. Використання порівняльного аналізу, обговорення впливу ідей і стилів зарубіжних авторів на українське письменство може розширити кругозір учнів і поглибити їхнє розуміння світової літературної спадщини та утвердження почуття гордості за власну культуру. Українська література завжди знаходилася у тісних взаємодіях з літературами інших націй, що сприяло взаємному обміну та збагаченню культурних надбань.

В сучасний період, коли українська культура та наука розвиваються в умовах війни і боротьби за незалежність, важливо об'єктивно вивчати та визначати національну ідентичність, розуміти роль та місце України в світовому духовному

контексті. Насамперед важливо розглядати взаємодію як динамічний обмін, де різні літературні традиції взаємодіють, взаємно впливають одна на одну та сприяють розвитку української літературної системи. Цей підхід дозволяє уникнути тенденційності та кон'юнктурності, а також підкреслює унікальність та самобутність української літератури в глобальному контексті. Важливо пам'ятати, що в такому підході до вивчення зарубіжної літератури ключовою є здатність учителя вміло добирати текстові матеріали та ефективно обговорювати їх з учнями, спрямовуючи на аналіз не лише літературних аспектів, а й їх зв'язку із сучасним життям українців та історичними подіями сьогодення.

Висновки. Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що формування національної та громадянської ідентичності учнів 5–7 класів на уроках зарубіжної літератури – це вимога часу; полягає у формуванні громадянської компетенції учнів і придбання громадянського досвіду, життєдіяльності в умовах війни, а також необхідністю включення в систему виховної роботи патріотичних заходів, тематика яких пов'язана з принципами побудови демократичного суспільства в Україні. Вибір Україною свого шляху розвитку не може здійснюватися поза контекстом глобальних світових тенденцій. У творах зарубіжних письменників учитель-патріот, при бажанні, може виявити різноманітні типологічні аналогії, які можна відобразити на події та теми української історії. Особливо це стосується моментів, пов'язаних із любов'ю до батьківщини та готовністю до самопожертви в ім'я її свободи та незалежності. Саме це дозволяє учителю створити зв'язок між світовою літературою та українським контекстом, використовуючи відомі теми та сюжети для поглибленого розуміння учнями універсальних цінностей та національних патріотичних почуттів. Важливо акцентувати увагу на тому, що такі паралелі не тільки збагачують розуміння світової літератури, а й допомагають

розвивати в учнях глибоке ставлення до історії своєї країни та формувати відчуття патріотизму через літературний досвід.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бойко І. Формування громадянської компетентності учнівської молоді у процесі вивчення зарубіжної літератури. Всесвітня література в середніх навчальних закладах України : науково-методичний журнал №9. Київ: Педагогічна преса, 2007. С. 6–9.
2. Бех І.Д. Психолого-педагогічні умови виховання у молоді громадянськості. Громадянське виховання молоді в умовах трансформації суспільства: зб. наук. ст. Черкаси. 1998. С. 3–6.
3. Сухомлинська О. В. Ідеї громадянськості: європейські підходи та українські реалії. Формування громадянської компетентності учнівської молоді : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 лютого 2005 р. Харків : ХОНМІБО, 2005. с. 82–90.
4. Концепції Державної цільової соціальної програми національно патріотичного виховання на період до 2025 року: розпорядження 1233-р від 09.10.2020 р. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1233-2020-%D1%80#n9> (дата звернення: 03.01.2024).
5. Державний стандарт базової середньої освіти : постанова № 898 від 30.09.2020 р. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-zatverddiv-derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti-reformanova-ukrayinska-shkola-prodovzhitsya-u-5-9-klasah> (дата звернення: 06.01.2024).
6. Модельна навчальна програма для закладів загальної середньої освіти / Ніколенко О. М., Ісаєва О. О., Клименко Ж. В., Мацевко-Бекерська Л. В. Київ: Пед. думка, 2023. 103 с.
7. Зарубіжна література: підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл./ Ніколенко О.М. та ін. Київ: Грамота, 2015. 272 с.
8. Ніколенко О. М., Мацевко-Бекерська Л. В., Рудницька Н.П. Зарубіжна література: підруч. для 5 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Академія, 2022. 269 с.
9. Ніколенко О.М., Мацевко-Бекерська Л. В., Рудницька Н.П. Зарубіжна література: підруч. для 6 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Академія, 2023. 256 с.